

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2020-2-10-17>

УДК [784.1-043.83]: -057.874:373.2

Гасенко Любов Іванівна,

вчитель-методист, вчитель музичного мистецтва Горянської філії I–II ст.

Щербанівського ліцею, м. Полтава, Україна, poltly@meta.ua

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДВОГОЛОСНОГО СПІВУ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Висвітлено методику формування в молодших школярів навичок двоголосного співу на уроках мистецтва в закладі загальної середньої освіти. Представлено етапи роботи вчителя над унісоном (підготовчий етап), розвитком внутрішнього та гармонічного слуху (перший етап), формуванням навичок виконання простих двоголосних творів (другий етап), початкових навичок виконання багатоголосних творів (третій етап). До кожного з етапів запропоновано вправи й завдання, що допоможуть учителям послідовно формувати в учнів навички двоголосного співу.

Ключові слова: навички двоголосного співу, методика, етапи формування навичок двоголосного співу, методичні прийоми, вправи, завдання, молодші школярі.

В основі українського народного пісенного виконавства лежить принцип багатоголосся. У давні часи життя українців було тісно пов'язане з піснею і виконанням її в гурті. Сучасні українці дедалі більше обирають пасивне споживання (слухання музики), а не виконання пісень; у побуті не так часто звертаються до цього жанру (про це свідчить і незнання слів та мелодій), а ще більшою рідкістю є виконання у сім'ях пісень на кілька голосів. Місію розвитку навичок багатоголосного виконавства виконують уроки мистецтва.

У шкільних програмах з музики різних років хоровому багатоголосному співу традиційно відводилось важливе місце, цей компонент залишається і в сучасних програмах. Однак вокально-хорова робота здійснюється більш повноцінно, коли продовжується в умовах гуртка (ансамблю, хору), а вчитель системно запроваджує її з 1-го класу. На

жаль, частина вчителів-практиків, серед яких чимало вчителів початкових класів, не розуміють її важливості та не мають відповідної кваліфікації. Проте дво- і багатоголосне виконання пісень у основній школі можливе за умови попередньої роботи з молодшими школярами.

Аналіз науково-методичних праць свідчить, що проблема вокально-хорової культури дітей була предметом вивчення багатьох дослідників. Так, В. Верховинець, М. Леонтович, М. Лисенко, К. Стеценко створили багато хорових творів для дітей. Основи роботи з дитячим хором розробляли А. Авдієвський, С. Горбенко, Г. Струве. Методику навчання хорового співу на уроках музичного мистецтва опрацьовували О. Раввінов, О. Ростовський, Л. Хлебнікова, Ю. Юцевич. Власні оригінальні системи розвитку дитячого голосу створили В. Ємельянов, Д. Огороднов, Г. Стулова, а їх використання в сучасній практиці висвітлювали Н. Гунько, Н. Дем'янко.

Цінними є дослідницькі положення навчання учнів дво- і багатоголосному співу. Так, О. Ростовський [15] у вокальному вихованні ставив на перше місце формування музично-слухових уявлень і досягнення хорового унісону. О. Гумінська [1] виокремлює етап, що передуює розучуванню двоголосних пісень: його завдання – ознайомити учнів з одночасним звучанням двох голосів шляхом застосування спеціальних вправ, канонів, зокрема й в акапельному виконанні. В. Черкасов [21] вирізняє типи багатоголосся (гармонічне, підголоскове, поліфонічне) і пропонує починати навчання двоголосного співу з канонів, акцентує на співі без супроводу, що підвищує відповідальність учнів за чистоту інтонування. Вчителі слід знати особливості розвитку голосу з віком, специфіку роботи з хором хлопчиків та дівчаток та, відповідно, методику (Н. Шейко) [22].

У вокально-хоровому навчанні молодших школярів важливе значення має слухова увага (С. Жадан і Л. Степанова) [2], а також застосування дієвих засобів, як наприклад: записування виконання на диктофон (телефон) з метою самоаналізу учнями свого співу (Г. Стець) [17], та прийомів, зокрема: долання труднощів у процесі розучування хорових творів, що мають добиратися відповідно до принципів (С. Світайло) [16]. Ефективними у формуванні навичок двоголосного співу є українські народні пісні (А. Дьоміна).

Зважаючи на самостійність добору вчителями музичного репертуару для вирішення комплексу навчальних завдань, вважаємо необхідним: висвітлити методику формування навичок двоголосного співу в початковій ланці школи; представити етапи роботи з учнями і методичний супровід на прикладах вокально-хорових вправ та творів у підручниках для 1–4 класів. Це й складає мету даної статті.

Чинною програмою «Мистецтво» закладено формування предметних мистецьких компетентностей учнів у видах музичної діяльності, набуття ними практичних навичок, у тому числі й вокально-хорових.

Вокально-хорові навички – це комплекс автоматизованих дій різних ча-

стин голосоутворювального апарату, які відбуваються під час співу й підкоряються волі співака, його виконавським бажанням, узгодженому співу в колективі (за О. Раввіновим та О. Ростовським) [14, с. 26; 15, с. 367]. До вокальних навичок відносяться: співацька постава, дихання, звукоутворення, звуковедення, дикція, чистота інтонування. Навички строю й ансамблю, художньої виразності, співу за диригентським жестом є *хоровими навичками*. Серед вокально-хорових навичок важливе місце посідають **навички двоголосного і багатоголосного виконання**. Розвиток навичок багатоголосного співу – це свідомий процес, спрямований на вміння чути всі голоси, при цьому тримати свою партію, співвідносити її звучання із звучанням інших партій не тільки щодо інтонаційної чистоти, а й за якістю вокального звука (сили, тембру, способу звукоутворення).

У програмі «Мистецтво» наведено вимоги до учнів щодо сформованості вмінь і навичок музичної діяльності по класах, серед них – і вокально-хорових [18, с. 52–56; 19, с. 77–86]. Аналіз програми показав: вимоги щодо сформованості навичок двоголосного виконання не конкретизовані. На наш погляд, орієнтовні очікувані результати навчання можуть бути такими (*див. табл.1*).

Отже, з таблиці бачимо нарощування від класу до класу навичок двоголосного співу (що засвідчуватиме динаміку розвитку учнів):

- уявляти музичний звук внутрішнім слухом;
- аналізувати мелодичну структуру пісенної фрази;
- аналізувати ритмічну структуру пісенної фрази;
- аналізувати вокальну якість звука;
- унісонний вокально правильний спів;
- акапельний спів;
- аналіз двоголосних мелодій;
- ритмічне двоголосся;
- спів канонів;
- двоголосний спів (паралельний та самостійний рух голосів);
- імпровізація підголосків до вивчених пісень (двоголосся, багатоголосся).

Робота з **формування навичок двоголосного співу** передбачає такі **етапи**:

Таблиця 1

Клас	Очікувані результати навчання щодо сформованості навичок двоголосного виконання
На кінець 1-го класу	<p>Учень уміє:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вслухатися в музичні звуки, відрізнити їх за висотою; – вслухатися у вокальні якості звука; – аналізувати напрямок руху мелодії; – співати в хорі чи ансамблі одноголосні поспівки, пісні; – співати акапельно прості поспівки з учителем чи в хорі; – співати ланцюжком групами хору; – відтворювати прості ритмічні вправи
На кінець 2-го класу	<ul style="list-style-type: none"> – вслухатися в музичні звуки, відрізнити їх за висотою; – вслухатися у вокальні якості звука, вміти їх аналізувати; – аналізувати напрямок руху мелодії; – співати в хорі чи ансамблі одноголосні поспівки, пісні; – співати акапельно прості поспівки з учителем чи в хорі; – співати ланцюжком групами хору та по одному; – співати двоголосні вправи по черзі групами хору: «запитання – відповідь»; – відтворювати прості ритмічні вправи; – розрізнити протилежний рух голосів у двоголосних вправах
На кінець 3-го класу	<ul style="list-style-type: none"> – аналізувати напрямок руху мелодії; – аналізувати вокальні якості звука, співати вокально якісним звуком; – співати в хорі й самостійно одноголосні поспівки, пісні; – співати акапельно поспівки та пісні з учителем чи в хорі; – відтворювати прості двоголосні ритмічні вправи; – аналізувати двоголосні вправи з протилежним і паралельним рухом голосів; – співати двоголосні пісні-ігри по черзі групами хору: «запитання – відповідь»; – співати в хорі одноголосні пісні з акомпанементом, що не дублює мелодію; – співати в хорі невеликі двоголосні вправи; – співати в хорі пісні з фрагментарним двоголоссям; – співати найпростіші канони (4 такти); – імпровізувати прості підголоски до вивчених пісень (двоголосся ритмічне та вокальне).
На кінець 4-го класу	<ul style="list-style-type: none"> – аналізувати напрямок руху мелодії; – аналізувати вокальні якості звука, співати вокально якісним звуком; – співати в хорі й самостійно одноголосні пісні;

підготовчий етап – робота над унісоном (1 клас); 1-й етап: розвиток внутрішнього слуху (1–2 класи); 2-й етап: формування навичок виконання простих двоголосних творів (3–4 класи); 3-й етап: формування навичок виконання багатоголосних творів (основна школа). Ці

етапи виокремлені умовно, а розподіл у часі є орієнтовним, оскільки робота над унісоном та розвитком внутрішнього й гармонічного слуху обов'язково продовжується й на наступних етапах. Розкриємо зміст роботи вчителя впродовж цих етапів.

Підготовчий етап – робота над унісоном є першочерговим завданням співочого розвитку учнів і формування мелодичного слуху. Спів на два голоси в жодному разі не виключає одноголосного співу, коли вчитель може більше уваги приділяти якості звуку. Однак для відчуття гармонії в музиці слід розвивати гармонічний слух. Робота над унісоном потребує окремого опису (у межах іншої статті); далі зосередимося на наступних етапах.

1-й етап: розвиток внутрішнього слуху. Формування навичок багатоголосного співу починається з *виховання уваги до власного виконання і виконання своїх товаришів*, адже, «механізм формування вокально-хорових навичок буде діяти успішніше, коли учні навчатися вслухатися, аналізувати, фіксувати зміни, які відбуваються внаслідок спільної виконавської діяльності» [21, с. 27]. Важливо вчити учнів розрізняти якість звуку на слух (легкий, чистий, світлий, округлий, тьмянний, крикливий, затиснутий, гугнявий), уявляти звук внутрішнім слухом і потім його відтворювати. Вчитель має наголошувати, що правильний спів є завжди красивим, слід слухати і оцінювати якість свого співу, помічати недоліки та вправлятися у співі, коригуючи недоліки, шукати якісне звучання голосу. Доцільним є аналіз співу вчителем разом із учнем, зауваження у делікатній формі, професійний показ вчителем.

У роботі над внутрішнім слухом (здатністю чути про себе) корисними є прийоми, використані в *серії вправ і музичних ігор*.

Серія А – «слухаємо й аналізуємо»:

1) послухати (поспідовно) два різні за висотою звуки, потім знову послухати звуки (один із них змінено) і визначити, який звук змінився і як саме (звучить вище або нижче), наприклад: до – соль (до – ре), соль – сі (соль – мі) та ін.;

2) визначити, чи правильно вчитель співає звуки порівняно з тими, що прозвучали на фортепіано (навмисно відтворюються неправильно);

3) послухати три звуки на фортепіано (рух поступеневий), під час повторного прослухування визначити, який з них пропущено;

4) прослухати мажорний тризвук у висхідному русі, під час повторного прослухування визначити, який звук змінився;

5) послухати кілька звуків, що відтворюються одночасно, і визначити їх кількість;

6) визначити напрям руху мелодії (вгору, вниз, на одній висоті);

7) прослухати стрибкоподібну мелодію й показати рукою (зобразити графічно, лічильними паличками), куди вона рухається;

8) брати участь у музичному діалозі, відповідаючи вчителю низьким або високим голосом, залежно від того, у кого треба перевтілитися: у ведмежат, кошенят чи пташенят (ігровий прийом). Учитель: «Де ви?..». Діти: «Ми тут!».

Подібні вправи (одну чи дві) для розвитку слухової уваги можна проводити на кожному уроці в 1 та 2 класі в процесі розспівування або в перерві між вокальними видами роботи для перепочинку голосу. Вправи 1–5, 8 доцільно брати вже з четвертого уроку в 1 класі (після засвоєння понять «високі й низькі звуки») – вони сприятимуть вслуховуванню в музичні

звуки. Прийоми 6–7 використовуємо постійно у розучуванні нової вправи чи пісні, щоб учні уявляли будову мелодії фрази, прислухалися до інструмента й свого співу. Прийом 8 використовуємо також для закріплення поняття «регистр» (2 клас).

Музично-ритмічні ігри, коли потрібно уявити, порівняти, вибрати окремі елементи простого ритму, теж добре розвивають внутрішній слух, уміння аналізувати ритмічну структуру пісенної фрази. Вже в 1 класі, коли школярі ознайомляться з поняттям «довгі та короткі звуки» (3–4 урок) і будуть вправлятися з четвертними і восьмими тривалостями, проводимо *гру «Впізнай ритм за записом»* (приклад 1): плескаємо з учнями різні ритмічні малюнки, потім учитель плескає один із них, а учні впізнають за записом. Поступово ускладнюємо ритмічний малюнок: додаємо паузи, половинні ноти і т. д. Гру може проводити учень.

1. І І І І 2. П П П І 3. І П І І 4. П І П І

Приклад 1. «Впізнай ритм за записом»

В іграх і вправах наводимо пісні з підручників різних авторів [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. *Гра «Впізнай пісню за ритмом»* проводиться на матеріалі вивчених пісень. Наприклад, у 1 класі (3 чверть) вивчаються пісні «Повертайся, ластівко», «Ой минула вже зима», «Вийди, вийди, сонечко» [3; 6; 8]. Після того, як ці пісні вивчено, у кінці чверті повторюємо їх на одному уроці. Можливі варіанти виконання: чергування співу з плесканням ритмічного малюнка; плескання без співу (уявляючи мелодію внутрішнім слухом). Потім пропонуємо учням відгадати по черзі пісні за ритмічним малюнком. Ведучим спочатку виступає вчитель, а потім – учень.

Гра «Луна» (ритмічна): вчитель плескає простий ритм, учні повинні вислухати, потім повторити луною. Якщо додати дитячі музичні інструменти, – буде розвиватися ще й тембровий слух. Якщо учні мають різні музичні інструменти, то «відповідати» можуть по чергово інструментами різних груп (приклад 2).

1. П І П З 2. П З П І 3. І П П І

Приклад 2. Гра «Луна» (ритмічна)

Серія Б – «співаємо про себе і вголос» пропонує музичні ігри, в яких потрібно «проспівати» про себе перший звук поспівки, окремі елементи простої одноголосної мелодії. Доцільно працювати з групами, парами, індивідуально.

Спів «ланцюжком» вивченої пісні (кожний учень співає одну фразу пісні) є ефективним у формуванні музично-слухових уявлень. Потім (як варіант) кожний ряд співає по одній фразі. Можна запропонувати гру «Чарівний мікрофон» з добре вивченою дітьми піснею, наприклад: М. Ведмедеря, «Танцювали зайчики» [6].

Спів «ланцюжком» вивченої пісні всім класом (клас співає один звук пісні про себе, а інший – вголос); наприклад: А. Філіпенко, «Узяла Лисичка скрипку» [4].

Гра «Спіймай фразу» (увесь клас співає одну фразу (мотив) уголос, наступну – про себе): М. Чембержі, «До побачення, літо» [7]. Ці прийоми в контексті ігор «Луна», «Перегукування птахів», «Дражнилка» використовують уже в 1 класі, а та-

Soprano
Хто у лі-сі? Це лу-на вто-рить нам.
Alto
Хто у лі-сі? Це лу-на вто-рить нам.

Soprano
Хто там? Від-гук-нисть!
Alto
Хто там? Від-гук-нисть!

5
S.
І спі-ва-ти ти нав-чись.
A.
І спі-ва-ти ти нав-чись.

9
S.
Слу-хай, не ба-рись.
A.
Слу-хай, не ба-рись.

13
S.
і спі-ва-ти ти нав-чись.
A.
і спі-ва-ти ти нав-чись.

Приклад 3. Гра «Луна» для учнів 1–2 класу (а), 3–4 класу (б)

Soprano
Цінь, цінь, ці-ні-зи.
Alto
Цінь, цінь, ці-ні-зи.

3
S.
не бо-ю-ся я зи-ми!
A.
не бо-ю-ся я зи-ми!

Приклад 4. «Перегукування птахів»

кож з ускладненнями в наступних класах початкової школи. Представимо декілька варіантів виконання цих ігор.

Гра «Луна» (мелодична) – для учнів 1–2 класу (а), 3–4 класу (б). Учні користуються тими ступенями ладу, які утворюють характерні, добре знайомі їм ладові інтонації (приклад 3).

Гра «Перегукування птахів»: учитель співає поспівку (або її фразу), наслідуючи спів птахів, учні повторюють (приклад 4). Можна придумати вправу з перегуками різних пташок (по 1 такту). Далі можна співати по черзі групами хору: одна пташка співає, інша – відповідає. Творче завдання для дітей: придумати свої перегуки. Тексти поспівок можуть бути такі:

Зозуля: Ку-ку, Ку-ку, Ку-ку-ку-ку-ку-ку.

Синичка: Цінь-цінь, ці-ні-зи, не боюся я зими.

Горобець: Чирик-чик-чик, чирик-чик-чик, чик-чик-чик, чирик-чик-чик.

Ластівка: Тві-віть, тві-віть, тві-віть, тві-віть, тві-віть.

Соловейко: Тьох-тьох, тьох-тьох-тьох, тьох-тьох-тьох, тїу-тїу-тьох.

Гра «Впізнай мелодію» проводиться в декількох варіантах – на слух, за графічним чи нотним записом, за знаками ладових ступенів.

Спів без супроводу (a cappella) розвиває вокальний слух (уміння чути особливості співацького звуку) і голос. Учителю, якого наслідують учні, має співати інтонаційно точним, вокально правильним звуком. Формування навички співу a cappella починається з перших уроків мистецтва в 1 класі для досягнення чистоти інтонування. Слух учня при цьому розвивається краще, бо доводиться контролювати свій спів та підстроюватися до інших. Спочатку учні вчать вистроювати без допомоги інструмента перший звук окремих фраз. Потім виконують усім класом нескладні дитячі пісні, що мають чітку ладову основу і ритмічний розвиток, зручну текстуру та динаміку: поспівки «Тук, тук, чобіток», «Печу, печу хлібчик»; М. Лисенко, «Пісня Лисички» [3; 8]. Надалі виконують без супроводу спеціальні вправи, фрагменти пісень із самостійним розвитком голосів, канони.

На 2-му етапі – формування навичок виконання простих двоголосних вправ і пісень – робота ведеться за кількома напрямами:

А) Пропонуються двоголосні ритмічні вправи, адже ритм без співу учням опанувати легше. Потрібно концентрувати їхню увагу на виконанні своєї та іншої партії. Для цього спочатку вивчаємо ритм кожної партії, повторюємо її з допомогою плектів, тупання, стукання олівцем, групами дитячих інструментів). Потім можна розділити клас на групи і поєднати партії. Перші двоголосні ритми мають бути простими, і тільки після етапу засвоєння можна переходити до більш складних (приклад 5). Вправи доступні учням 2 класу (а), 3 класу (б).

а) | I P P P I I I Z
P I I Z P I I Z

б) | P I I I Z I Z I P I I I Z I Z
I Z I Z I P I I Z I Z I P I P

Приклад 5. Двоголосні ритмічні вправи для учнів 2 класу (а), 3 класу (б)

Можливе виконання обох партій двома руками – найкраще у формі гри (наприклад, «Два дятли на дереві»), де учні мають проаналізувати, відтворити рухами рук кожний ритм, потім з'єднати дві партії.

Б) Поступово можна залучати учнів до слухового аналізу невеликих двоголосних мелодій – як пропедевтика виконання двоголосних поспівок. Учні вчать спостерігати за рухом мелодії 1-го чи 2-го голосу, впізнавати їх, прислухатися до двоголосся, відтворювати рухами рук кожної з мелодій.

Гра «Вігадайка» (приклад 6). На дошці записані вправи, де в одного голосу мелодія рухається вгору або вниз, а в іншого – на одному звукові. Вправу виконують «ляльки» (фігурки з картону) різного кольору. Учні роздають фігурки ляльок такого ж кольору. Потрібно уважно прослухати спів (гру на інструменті) та відповісти на запитання: «Скільки співає ляльок? Яка лялька співає? Куди рухається мелодія першої ляльки? Куди – другої ляльки?» Відповіді на запитання вчителю – підняті вгору фігурки.

В) Виконання вправ та пісень з елементами двоголосся.

Рекомендації фахівців неоднозначні в тому, з якого типу



Приклад 6. Двоголосні вправи для слухового аналізу



Приклад 7. Зразки вправ з елементами двоголосся

двоголосся починає: з паралельним рухом голосів чи самостійним. Керуючись власним багаторічним досвідом, радимо розпочинати з вправ, де в одному голосі витримується звук, а інший рухається плавно, поступово вгору чи вниз, – так учням найлегше вловити різницю між звучанням голосів (приклад 7, а). Можна порадити польську народну пісню «Зозуля» [12]. Паралельно розучуємо вправи й пісні з епізодичним двоголоссям (приклад 7, б, в), а також пісню І. Кириліної «Засмутилось кошеня» [10; 13], стрілецьку пісню «Гей там на горі Січ іде», українську народну пісню «Гарний танець гопачок» [12], М. Ведмедері «Це моя Україна» [9; 13].

Д) Спів канонів.

Корисним прийомом навчання співу на два голоси є **канон**, як сполучна ланка одноголосного і двоголосного співу. Виконання канонів є доступним і цікавим для учнів, дає швидкі й відчутні результати з набуття навичок розподілу уваги між голосами. Саме ця навичка лежить в основі багатоголосного виконання. Спочатку в 3 класі пропонується ритмічний канон: виконати ритмічний рисунок простої народної пісні або просто вправи за допомогою двох груп інструментів (приклад 8). Можна запропонувати українські народні пісні «Іде, іде дід» [3], «Ой дзвони дзвонять», румунську народну пісню «Дід Андрій» [12], «Ой на горі жито» [10].



Приклад 8. Ритмічний канон

Надалі здійснюється вокальне відтворення мелодії канону. Один із варіантів роботи над канонів: французька народна пісня «Пастушок» [7; 10] (2 клас – одноголосно, 4 клас – канон) (приклад 9).

Послідовність роботи наступна:

1. Учні виконують мелодію на складі «да», «льо» усім класом одноголосно.
2. Проводиться змагання: яка партія краще виконає мелодію двічі поспіль.
3. Мелодія розбивається на відрізки по два такти кожен, і учні виконують їх «ланцюжком» – партіями по черзі, порядок вступу голосів повинен змінюватися.



Приклад 9. Французька народна пісня «Пастушок»

4. Необхідно підготувати увагу учнів до моменту вступу голосу. З цієї метою мелодію слід знову проспівати одноголосно з поступовим динамічним згасанням на кінець фрази.

5. Потім канон звучить у такому варіанті: перший голос виконують учні, другий – учитель (чи інструмент). Динамічні відтінки зберігаються.

6. Найскладніший момент у канонах – вступ нового голосу, точне інтонування першого звуку. Використаємо такий прийом: другі голоси перед вступом два такти співають перший звук мелодії, спочатку вголос, а потім про себе.

Ще одним прикладом канону для учнів 4 класу є українська народна пісня «Дощик» [9] (приклад 10).

Досить складним канонів є норвезька народна пісня «Камертон» [13]. Припускаємо, що в деяких класах її потрібно виконувати лише окремими частинами.

Д) Хорошою підготовкою до двоголосного співу є *розучування пісень із супроводом, що не дублює мелодію*. У розучуванні особливу увагу приділяють роботі над строем та ансамблем між хором і супроводом. Існує також багато цікавих сучасних фонограм, де супровід самостійний.

Прикладами таких пісень у 1 класі є: А. Олейникова, «Святий Миколай» [4], Н. Май «Дощик», А. Олейникова, «Пісня про матусю» [7]; у 2 класі: Н. Антоник «Хмаринки», А. Мігай «Дощик» [5], Н. Май «Веселка» [5; 7; 8]; у 3 класі: І. Кириліна, «Засмутилось кошеня»; А. Олейникова, «Рушничок» [10; 13], Г. Компанієць, «Пісенька горобчика»; Р. Паулс, «Кашалотик» [12]; у 4 класі: С. Соснін, «Сонячні краплини»; О. Злотник, «Цвітуть сади» [13], Ю. Шевченко, «Диво-місто навпаки»; Е. Гріг, «Захід сонця» [11]. Подібні пісні авторів М. Завалішиної, О. Білаша, Ж. Колодуб, Л. Горової можна знайти у збірках дитячих пісень (див. на с. 16).

Е) У репертуарі учнів початкових класів особливе місце посідають *двоголосні пісні-ігри* (приклад 11, 12), де слово і поезія поєднуються з театралізованою дією. Цікавий сюжет, жартівливий текст, веселий характер образів зацікавлюють учнів, сприяють розкриттю їхніх творчих сил в умовах співацької діяльності – непомітно для себе молодші школярі опановують навички двоголосся.

Розглянемо методику розучування пісні-гри «На ярмарку» З. Кодая (3–4 клас) (приклад 12):

1. Показ пісні, пояснення правил гри.
2. Розучування з усім класом мелодичної лінії. Звернути



Приклад 10. Українська народна пісня «Дощик»

увагу на усвідомлення співвідношення між останнім та першим звуком у репліках. Пропонуємо передати у співі емоції героїв діалогу.

3. Виконання в ролях. Робота над діалогом двох партій. Звернути увагу на вчасний вступ та точність інтонації першо-

Запитання – Відповідь:



Ку - мо, ку - мо, що ва - ри - ла? Борщ, борщ, бу - ря - ки.

Приклад 11. «Кумо, кумо, що варила?» (1 кл., II сем.).

го звука, можна проспівати їх довше. Завдання відтворити не тільки характер свого персонажу, а й зміну його настрою. Обговорюємо з учнями та відпрацьовуємо рухи, міміку.

4. Виконання діалогу між хором і солістом, між двома солістами. Звернути увагу на чистоту інтонування, рухи, міміку, емоційність виконання.

Є) Виконання двоголосних вправ і пісень.

Ефективними є вокально-хорові вправи – багаторазово повторені спеціально організовані вокальні дії, спрямовані на поліпшення їх виконання. Вправи мають невеликий об'єм (декілька тактів), що дозволяє зосередити увагу на конкретному завданні. На початку розучування двоголосної вправи потрібно підтримувати спів інструментом – цим досягається чистота інтонування і розвивається гармонічний слух. Коли інтонація учнів буде стійкою, корисно співати без супроводу з попередньою ладовою настройкою. Співаючи вправу акапельно, учні вчать виконувати її за диригентськими жестами вчителя, який лівою рукою керує верхнім голосом, а правою – нижнім. Якщо диригують обидві руки, то співають усі разом. Двоголосний спів без супроводу розвиває слух учнів, ладо-гармонічне чуття, уміння співати в ансамблі.

Починаючи розучування найпростіших двоголосних мелодій, націлюємо учнів слухати обидва голоси, виконуючи один із них. Доцільно вивчати обидві партії з усім класом, потім розділити клас на дві групи, кожна за вказівкою вчителя по черзі виконує свою мелодію. У початкових класах потрібно міняти партії, щоб діти вчилися співати і верхній, і нижній голос. Можна співати сольфеджіо, на склади «льо», «ма», «да», «ду». При з'єднанні голосів використовуємо такі **прийоми**:

- учні уважно слухають виконання двох голосів на інструменті;
- учні співають партію першого голосу, а вчитель – друго-



Soprano: Скіль-ки гус-ка? Ну а пів-ник? Ну а кур-ка?
Alto: Три мо-не-ти. Та-кож три. Та чи ін-ша?
S. А кур-ча - та? Дам два гро - ша?
A. Хо-диш мар - но. Не про-дам, не про-дам.

Приклад 12. «На ярмарку», З. Кодай



Приклад 13. Вправи з паралельним рухом голосів



Приклад 14. Вправи із змішаним типом голосоведення

го (або навпаки) і уважно вслухаються в співзвуччя, що утворюються, слідкуючи по нотах;

- виконує партію лише перший голос, а вчитель грає на інструменті два голоси;
- перший голос співає тихіше або закритим ротом, а другий – голосніше;
- особлива увага – вистроюванню першого інтервалу, зупинитися на ньому;
- потім вирівнюємо силу звучання голосів.

Вправи з паралельним рухом голосів (приклад 13).

Найбільш характерним для українського співу є паралельне двоголосся, тому таких пісень у підручниках найбільше. Наприклад: А. Житкевич, «Чобітки мої червоні»; О. Зозуля, «Осінь» [12], українська народна пісня «Старий рік минає» [13], українська народна пісня «Грицю, Грицю, до роботи» [10; 12], латиська народна пісня «Півник» [11], українська народна пісня «Вийди, вийди, Іванку» [9; 11; 13]. У вивченні цих пісень можна використати такий прийом: спочатку протягом декількох уроків вивчаємо з усім класом другий голос, бо він для української пісні найчастіше є головним; потім з частиною учнів з високими дзвінкими голосами вивчаємо перший голос і пробуємо з'єднати два голоси. Окремі пісні, які вивчені в попередніх класах, можна повторити і вивчити другий голос, наприклад: В. Верменич, «Повертайся, ластівко» (1 кл. – 3 кл.) [3].

Коли школярі оволодіють навичками простого двоголосся, можна брати в роботу складніші пісні із змішаним типом голосоведення (паралельним і самостійним) (приклад 14), наприклад: Є. Карпенко, «Іжачки зелені»; Л. Ященко, «Новорічна пісенька» [13], українська народна пісня «Вийшли в поле косяри» [9; 11].

3 етап: формування навичок багатоголосного співу. Вважаємо, що багатоголосні твори доцільно вивчати з учнями в основній школі. Однак триголосні твори пропонуються вже в підручниках для 4 класу: І. Танчак, «Добрий день, людям на Землі» [11], О. Зозуля, «А метелиця» [13]. Зустрічаються також двоголосні пісні зі складним двоголоссям, широким розміщенням голосів: українська народна пісня «Ой на горі та й жінці жнуть»; М. Глінка, «Гуде вітер» [11], Р. Паулс «Золоте весілля» [13], українська народна пісня «Ой господарю, господарочку» [9]. Але їх складно буде виконати четверто-класникам, це будуть тільки спроби багатоголосся. Рекомендуємо нескладні народні пісні, вивчені в попередніх класах, до яких створюється декілька підголосків.

Методика роботи. Пропонуємо творчі завдання: складання другого голосу (підголоска) до вивчених пісень та вокальних вправ. Так, українська дитяча пісня «Дибі, дибі» вивчається в 2 класі одногласно [7]. Виконуємо до неї ритмічний супровід на дитячих музичних інструментах. В 3 класі можна виконати пісню з підголосками. Варіантів підголосків може бути декілька, кожний із них виконується з мелодією, при цьому застосовується такий прийом: другі голоси перед вступом два такти співають перший звук мелодії спочатку вголос, а потім про себе. У 4 класі можна спробувати з'єднати голоси в одному виконанні (приклад 15). Аналогічно вивчаються інші нескладні українські народні пісні: «Ой на горі жито» [10], «Ой єсть в лісі калина» [8], (4 клас – багатоголосся), дитяча забавлянка «Іде, їде пан» (4 клас) (приклад 16).

Рекомендуємо **репертуарні збірки**, де вчитель може додати двоголосні та багатоголосні пісні: 1. Горова Л. Відчинилося життя : зб. пісень для дітей. Тернопіль : Джура, 2007.

Музична партитура для чотирьох голосів пісні «Дибі, дибі». Партитура складається з голосів Soprano 1, Soprano 2, Alto 1, Alto 2, S1 та S2. Лірика українською мовою.

Приклад 15. Українська дитяча пісня «Дибі, дибі» (4 голоси)

Музична партитура для чотирьох голосів забавлянки «Іде, їде пан». Партитура складається з голосів Soprano 1, Soprano 2, Alto 1, Alto 2, S1 та S2. Лірика українською мовою.

Приклад 16. Українська дитяча забавлянка «Іде, їде пан»

112 с. 2. Ми діти твої, Україно : зб. пісень для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку / укл. В. Дем'ячук. Тернопіль, 2007. 128 с. 3. Пісні українських композиторів для дітей : навч. посіб. : у 2 ч. / укл. С. Глушкова, Г. Пужай. Полтава : ПНПУ імені Г. В. Королєнка, 2016. 4. Співають діти. Пісні та хори : репертуар для молодшого та середнього шкільного віку / укл. І. Зеленецька. Київ, 2001. 183 с.

Висновки. Робота над багатоголоссям має розпочинатися з перших уроків у 1 класі, проводиться системно впродовж навчання у початковій школі. Формування навичок багатоголосного співу відбувається поетапно: засвоєння унісону (підготовчий етап), розвиток внутрішнього, вокального та гармонічного слуху (1-й етап), формування навичок виконання простих двоголосних творів (2-й етап), виконання багатоголосних творів (3-й етап). Фундаментом, на якому базується багатоголосний хорівий спів, є унісон.

Зміст роботи на 1-му етапі полягає у вихованні уваги до виконання власного і товаришів, розвитку вміння сприймати якість звуку на слух, аналізувати мелодичну та ритмічну структуру пісенної фрази, формуванні навичок почергового та акапельного співу через застосування спеціальних вправ і музичних ігор; на 2-му етапі – вивчення двоголосних ритмічних вправ та слуховий аналіз простих двоголосних мелодій, виконання: пісень з елементами двоголосся, пісень із супроводом, що не дублює мелодію, музичних ігор з почерговим співом партій, канонів, двоголосних пісень з паралельним та самостійним рухом голосів, імпровізації підголосків до вивчених пісень; на 3-му етапі – тільки у використанні елементів багатоголосся – імпровізації та виконанні одночасно декількох підголосків до вивчених пісень.

Головна вимога до роботи вчителя над формуванням навичок багатоголосного співу – дотримання принципів єдності художнього і технічного, емоційного і свідомого. Розвиток виконавських навичок повинен підкорятися художнім завданням, спрямованим на розкриття та вираження музичного образу твору. Втілення цих принципів досягається за умови активного, свідомого, творчого ставлення вчителя і дітей до роботи.

Перспективно вбачаємо підготовку методичних рекомендацій щодо розвитку навичок багатоголосся в основній школі з аналізом пісенного репертуару в чинних підручниках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Гумінська О. О. Уроки музики в загальноосвітній школі. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 104 с
2. Жадан С., Степанова Л. Формування слухової уваги молодших школярів у процесі хорової роботи. Проблеми сучасної музичної освіти. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 11. С. 78–86.
3. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти / О. В. Калініченко, Л. С. Аристова. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 128 с.
4. Мистецтво : підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. М. Колотило. Київ : Генеза, 2018. 144 с. : іл.
5. Мистецтво : підруч. для 2 кл. закл. заг. серед. освіти / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. М. Колотило. Київ : Генеза, 2019. 112 с. : іл.
6. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти / О. Лобова. Київ : Школяр, 2018. 144 с. : іл.
7. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти / О. Лобова. Київ : Школяр, 2019. 144 с. : іл.
8. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти / Т. Є. Рубля, Т. Л. Щеглова, І. Л. Мед. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 104 с. : іл.

9. Музичне мистецтво : підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Л. Г. Кондратова. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 176 с. : іл.
10. Музичне мистецтво : підручник для 3 кл. загальноосвіт. навч. закладів /Л. С. Аристова, В. В. Сергієнко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 112 с. : іл.
11. Музичне мистецтво : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Л. С. Аристова, В. В. Сергієнко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. 128 с. : іл.
12. Музичне мистецтво : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закладів / О. Лобова. Київ : Школяр, 2013. 160 с. : іл.
13. Музичне мистецтво : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закладів / О. Лобова. Київ : Школяр, 2015. 176 с. : іл.
14. Раввінов О. Г. Методика хорового співу в школі. Київ : Музична Україна, 1971. 124 с.
15. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 640 с.
16. Світайло С. В. Методика роботи з дитячим хоровим колективом : навч. метод. посіб. Київ, 2016. 140 с.
17. Стець Г. В. Сучасні підходи до формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва. *Педагогічна освіта*. 2016. № 2/5 (19). С. 55–59.
18. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. 1–2 клас. Програма затверджена Наказом МОН України від 08.10. 2019 року № 1272 / авт. О. Я. Савченко та ін. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>
19. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. 3–4 клас. Програма затверджена Наказом МОН України від 08.10. 2019 року № 1273 / авт. О. Я. Савченко та ін. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/3-4-dodatki.pdf>
20. Хлебнікова Л. О. Методика хорового співу у початковій школі : метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 216 с.
21. Черкасов В. Вокально-хорова робота й формування співацьких навичок учнів на уроках музичного мистецтва. *Наукові записки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 107. С. 26–36.
22. Шейко Н. М. Питання вокально-хорової культури у виконавстві та педагогіці. Полтава : Полтавський літератор, 2018. 86 с.
23. Ющевіч Ю. Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу. Київ : ІЗМН, 1998. 160 с.

References:

1. Huminska, O. O. (2010). Uroky muzyky v zahalnoosvitnii shkolii [Music lessons in secondary school]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
2. Zhadan, S., & Stepanova, L. (2017). Formuvannya slukhovoї uvahy molodshykh shkolariv u protseсі khorovoi roboty [Formation of auditory attention of younger students in the process of choral work]. *Problemy suchasnoi muzychnoi osvity: Vol. 11* (pp. 78–86). Kyiv: Vydavnytsvo NPU imeni M.P. Drahomanova.
3. Kalenichenko, O. V., & Arystova, L. S. (2018). Mystetstvo: pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 1 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Art: Textbook for integrated course for 1 grade of institutions of general secondary education]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita».
4. Masol, L., Haidamaka, O., & Kolotylo, O. (2018). Mystetstvo: Pidruchnyk dlia 1 klasu [Art: Textbook for 1st grade]. Kyiv: Heneza.
5. Masol, L., Haidamaka, O., & Kolotylo, O. (2019). Mystetstvo: Pidruchnyk dlia 2 klasu [Art: Textbook for 2nd grade]. Kyiv: Heneza.
6. Lobova, O. (2018). Mystetstvo: pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Art: Textbook of integrated course for the 1st grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Shkoliar.
7. Lobova, O. (2018). Mystetstvo: pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Art: Textbook of integrated course for the 1st grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Shkoliar.
8. Rublia, T. Ye., Shchekhlova, T. L., & Med, I. L. (2018). Mystetstvo: Pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Art: Textbook for integrated course for the 1st grade of general secondary education institutions]. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok».
9. Kondratova, L. H. (2015). Muzychne mystetstvo: pidruchnyk dlia 4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Musical art: Textbook for 4th grade of general secondary education institutions]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
10. Arystova, L. S., & Serhiienko, V. V. (2013). Muzychne mystetstvo: pidruchnyk dlia 3 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Musical art: Textbook for the 3rd grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita».
11. Arystova, L. S., & Serhiienko, V. V. (2015). Muzychne mystetstvo: pidruchnyk dlia 4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Musical art: Textbook for the 4th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita».
12. Lobova, O. (2013). Muzychne mystetstvo: pidruchnyk dlia 3 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Musical art: Textbook for the 3rd grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Shkoliar.
13. Lobova, O. (2015). Muzychne mystetstvo: pidruchnyk dlia 4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Musical art: Textbook for the 4th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Shkoliar.

14. Ravvinov, O. H. (1971). *Metodyka khorovoho spivu v shkoli* [Methods of choral singing at school]. Kyiv: Muzychna Ukraina.
15. Rostovskyi, O. Ya. (2011). *Teoriia i metodyka muzychnoi osvity* [Theory and methods of music education]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
16. Svitailo, S. V. (2016). *Metodyka roboty z dytiahym khorovym kolektyvom* [Technique of work with children's choir]. Kyiv.
17. Stets, H. V. (2016). *Suchasni pidkhydy do formuvannya vokalno-khorovykh navychok uchniv na urokakh muzychnoho mystetstva* [Modern approaches to the formation of vocal and choral skills of students in the lessons of musical art]. *Pedahohichna Osvita*, 2/5 (19), 55–59.
18. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019). *Typova osvitnia prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity 1–2 klas* [Typical educational program for General Secondary Education 1–2 Grades]. (Decree No 1272, October 8). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>
19. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019). *Typova osvitnia prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity 3–4 klas* [Typical educational program for General Secondary Education 3–4 Grades]. (Decree No 1273, October 8). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/3-4-dodatki.pdf>
20. Khliebnykova, L. O. (2006). *Metodyka khorovoho spivu u pochatkovii shkoli* [Methods of choir singing in primary school]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
21. Cherkašov, V. (2012). *Vokalno-khorova robota u formuvanniі spivatskykh navychok uchniv na urokakh muzychnoho mystetstva* [Vocal-choral work and formation of singing skills of students in the lessons of musical art]. In *Naukovi zapysky: Vol. 107* (pp. 26–36). Kirovograd: RVV KДПУ ім. V. Vynnychenka.
22. Sheiko, N. M. (2018). *Pytannia vokalno-khorovoi kultury u vykonavstvi ta pedahohitsi* [Issues of vocal-choral culture in performance and pedagogy]. Poltava: Poltavskyi literator.
23. Yutsevych, Yu. Ye. (1998). *Teoriia i metodyka formuvanniі ta rozvytku spivatskoho holosu* [Theory and methods of formation and development of singing voice]. Kyiv: IZMN.

Гасенко Любов Івановна, учитель-методист, учитель музичного мистецтва Горянского филиала І–ІІ ст. Щербанівського ліцея, г. Полтава, Україна, poltly@meta.ua

Формирование навыков двухголосного пения у младших школьников

Освещается методика формирования у младших школьников навыков двухголосного пения на уроках искусства в заведении общего среднего образования. Представлены этапы работы учителя над унисоном (подготовительный этап), развитием внутреннего и гармонического слуха (первый этап), формированием навыков исполнения простых двухголосных произведений (второй этап); начальные навыки исполнения многоголосных произведений (третий этап). К каждому из этапов предложены упражнения и задания для работы с учащимися, помогающие учителю последовательно формировать у них навыки двухголосного пения.

Ключевые слова: навыки двухголосного пения, методика, этапы формирования навыков двухголосного пения, методические приемы, упражнения, задания, младшие школьники.

Hasenko L. I., Teacher-Methodologist, Music Teacher, Goriansk branch of Shcherbanivsk Lyceum, Poltava, Ukraine, poltly@meta.ua

Formation of two voices singing skills of primary schoolchildren

The methods of formation of two voices singing skills at art lessons in general secondary education institution is covered. The work on polyphony should start from the first lessons in the 1st grade and be done systematically during primary school. The formation of polyphonic singing skills takes place in stages: formation of unison (preparatory stage), development of internal, vocal and harmonic hearing (1st stage), formation of skills of performing simple two voices works (2nd stage), performance of polyphonic works (3rd stage). Unison is the foundation for polyphonic choral singing.

The content of the work at the 1st stage is to develop attention to the performance of one's own and peers, to develop the ability to perceive the quality of sound by ear, to analyze the melodic and rhythmic structure of the song phrase, to form the skills of alternate and acapella singing through the use of special exercises and music games; at the 2nd stage is to study of two voices exercises and their auditory analysis, performance: songs with elements of two voices songs with accompaniment that does not duplicate the melody, musical games with alternate singing of parties, canons, two voices songs with parallel voices and independent movement of voices, improvising of voices to songs; at the 3rd stage – only using elements of polyphonic voices – improvising and performing several voices simultaneously to the studied songs.

Each stage offers exercises and tasks how to work with schoolchildren that help teacher consistently develop the skills of two voices singing.

Key words: two voices singing skills, methods, stages of formation of two voices singing skills, techniques, exercises, tasks, primary schoolchildren.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2020 р.